

Jméno:

Kombinace studia: kombinované psychologie-sociologie

Předmět: ☐ PSY107 ☐ PSY108 ☐ PSY707 ☐ PSY708

e-mail:

Jeden den v Józefowě

Hodnocení A

V práci se objevuje Váš zájem, invence a kritický duch.

Povedla se Vám skutečná problémová esej.

Líbí se mi, že nejdete učebnicím sociální psychologie „na ruku“ a v první řadě, že vycházíte z reálií.

Úvod

Vědní obory se v průběhu času mění a odkrývají jinou tvář svých realit. I historie mám možnost s postupem času jinak interpretovat události. To se stalo i v případě studia holocaustu. Velký rozruch v historické obci způsobila kniha Christophera Browninga *Obyčejní muži*¹. Kniha na základě vyšetřovacích spisů vedených v roce 1962 v rámci vyšetřování rekonstruuje příběh 101. policejního záložního praporu² během II. světové války, zejména pak jeho spoluúčast na vyvražďování a deportaci Židů z Generálního gouvemantu³. Bylo vyvinuto mnoho úsilí, aby násilí těchto „obyčejných mužů“ bylo vysvětleno. Od antisemitismu, přes veřejnou násilnost režimu, po kulturní předpoklady Němců k poslušnosti, to vše se objevilo v uplynulé diskusi, ale bez vážnějších ambicí na větší rozsah. Někteří autoři⁴ odmítají sociálně psychologický výklad s výtkou, že je ahistorický, ale právě tohle je přístup, který potřebujeme, abychom neskouzli k spílání Němců za jejich kulturu a sami sebe tak očistili protože naše kultura je přece jiná.

Členům 101. policejního záložního praporu bylo při první akci, kdy měli vyklidit vesnici a zabít práce neschopné Židy, nabídnuto velitelem praporu odmítnout vykonání rozkazu. Někteří skutečně odmítli, ať už během nástupu nebo potom během dne. Mým cílem je podrobněji se podívat za jakých podmínek odmítli dál pokračovat a jaká byla situace v jednotce během tohoto dne.

---

¹ Browning, 2002

² Prapor byl rozdělen na tři roty po 140 mužích.

³ Polsko bylo po obsazení Německem rozděleno na dvě části: tzv. připojená území, která spadala přímo pod správu v říši, a Generální gouvemant (střední a jihovýchodní Polsko), který byl pod správou Hanse Franka.

⁴ Goldhagen, in: Browning, 2002, str.184

Józefow

Když prapor se 12.června 1942 připravoval na „velký úkol“, měl za sebou již několik doprovodů transportů, ale ještě nikdy neměl vyklidit. Brzy ráno dorazili do Jósefowa, mužstvo (tedy zhruba 420 mužů) obstoupilo velitele, aby vyslechlo rozkaz. Major Trapp byl značně nervózní a distancoval se od tohoto rozkazu. Na obhajobu dodal, aby muži pamatovali na své rodiny, které trpí neustálými bombovými útoky spojenců. Poté dostal kdokoliv možnost, vystoupit a říct, že se na tento úkol necítí. Vystoupil jeden muž ze 3.roty. Velitel jeho roty začal spílat, že „právě jeden z jeho mužů jako první porušil soudržnost“.⁵ Ale velitel praporu major Trapp jej přerušil. Potom co takto vzal muže pod svou ochranu vystoupilo dalších 10 až 12 mužů.

U tohoto momentu se na chvíli zastavíme. Proč vystoupili? Dynamika celého procesu poté, co vystoupil první muž, byla dobře popsán Milgram v teorii poslušnosti⁶. Mužstvo bylo v tzv. zástupném stavu, kdy mají pocit, že jednají jako zástupci nějaké legitimní autority. První muž pomyslně přestoupil do tzv. autonomního stavu a převzal na sebe odpovědnost. Okamžitě potom následoval první konflikt s jeho přímým nadřízeným. V tomto okamžiku se „lámal chléb“. Samotná pobídka majora Trappa neměla zvláštní smysl-nebyla v podstatě reálná. Nikdo ji předtím nevyzkoušel, a pokud někdo žádal majora předtím byli to vesměs banální žádosti, kterým vyhověl. Major Trapp byl otcovský typ a měl mezi muži důvěru. Armáda jakožto instituce je založena na přísné subordinaci a poslušnosti, zejména za války. Předpokládám, že navzdory této predispozici, je nutné tuto striktní autority neustále obnovovat. To se děje za pomoci rituálů jako jsou salutování, nástupy na rozkaz, výslovná akceptace rozkazu slovy: „Ano, pane.“ atd. Poslušnost a subordinační se neustále obnovuje. Ranní nástup byl poněkud více neformální. Muži obstoupili majora Trappa do půlkruhu, i jeho zjevná nervozita, která vyplývá z následujících výsledků, ubírala celé situaci na jednoznačnosti. Jakoby už nemuselo být tak jasné, že muži musí sborově odpovědět: „Ano, pane!“ Pokud se i nadále odvoláme na Milgramův experiment a přirovnáme experimentátora k majoru Trappovi, můžeme říct, že on byl pro muže bezprostředním „viditelným“ nositelem rozkazu⁷. Jeho nervozita, distancování se od rozkazu a následná výzva mužům naznačovala přinejmenším nejednoznačnost situace ve vztahu k autoritě⁸. Je možné předpokládat na základě Milgramových experimentů, že se i našem případě otevírá možnost snížené míry konformity. Sociální norma v tomto případě ztělesňovaná především poslušností nebyla tak silná.

---

⁵ Browning, 2002, str.57

⁶ Hayesová, 2003

⁷ Německá vojenská správa v rámci jedné z mnoha zvláštností, které s sebou nese totalitní režim, označovala lidi s určitým rozkazem jako nositele rozkazu, jakoby byl neochvějně spjat s jeho samotnou existencí.

⁸ Na tuto myšlenku mě přivedla možnost, která je uvedena v tabulce (Hayesová, 2003, str.56) uvádějící klesnutí míry konformity na 20%, pokud se ukázalo, že experimentátor je běžný občan. Autorita vědce z něj najednou vyprchala. Stejně tak je možné částečně interpretovat možnosti, které se po takovém to chování otevírají mužstvu. Autorita už není tak silná.

Tím, že první muž vystoupil, nejen že učinil Trappovu nabídku reálnou, ale byl i příkladem pro ostatní. Trapp se muže zastal a zde se nachází zlom: Výjimka je možná! Sociální norma byla velmi silná a to navzdory tomu, že dle dosavadního bádání není doložen ani jeden příklad, kdy byl voják za neuposlechnutí takového typu rozkazu potrestán⁹.

S ohledem na další vývoj situace v 101. policejním záložním praporu, kdy muži během léta si na podobné úkoly zvykli, a nebyl problém získání dobrovolníků na tzv. „hony na Židy“, můžeme předpokládat, že zde docházelo ke střetu dvou odlišných sociálních norem. Sociální normy v armádě za války se specifickou politikou boje¹⁰ a sociální normalitou během normálního života v Hamburku¹¹ se jistě lišily. Armáda je zcela jinou realitou. Člověk dostává novou sociální status a jeho sociální role je jiná. Domnívám se, že pokud bylo po mužstvu vyžadováno zabití civilistů, dostal se tento rozkaz do příkrého rozporu se základním kamenem společenské normy „běžného života“ v Hamburku: „Nezabiješ.“ Někteří si asi nedokázali úplně představit, co se po nich žádá. To je ta samá situace, která nastala v okamžiku, kdy major Trapp jim dal nabídku na vyvléknutí se z rozkazu. Situace nebyla „dostatečně reálná“.

Mužstvo dostalo tedy dostalo rozkazy. V okamžiku, kdy příslušníkům 1. roty byl vysvětlován jejich rozkaz a byli lékařem praporu instruováni jak střílet do zátylku, „někteří z nich se snažili dodatečně využít příležitost, kterou předtím promarnili.“¹² Několik mužů se tedy obrátilo na jednoho nadstrážmistra a požádali jej o uvolnění z úkolu. Jiní, kteří se obrátili na kapitána, byli odmítnuti se slovy: „že by si mohli lehnout vedle obětí.“¹³ Napadá mě příměr k popisu Weberova ideálního typu na příkladu byrokracie a následná kritika z pera Petra Blaua¹⁴ i zde existují vedle formálních vztahů i neformální vztahy.

Deindividuace a parcelizace

Velmi diskutovaným pojmem, který zde vystupuje také, je deindividuace a dalším, který bych rád připojil je parcelizace. Pojem, který jsem v základní literatuře, která se tváří jako sociálně psychologická, nenašel.

Pokud se zaměříme na některé základní proměnné dle P.G.Zimbardo¹⁵, že některé z nich hrají významnou roli i v našem případě.

---

⁹ např.:Browning, 2002 Tento autor uvádí, že je evidován jeden případ vyšetřování a dokonce jeden soudní proces za nezákonné zabití člověka židovské

¹⁰ Tzv. válka o Lebensraum.

¹¹ Převážná část praporu pocházela z Hamburku a jeho okolí, přičemž mezi Němci bylo i několik Lucemburčanů.

¹² Browning, 2002, str. 61

¹³ Browning, 2002, str. 61

¹⁴ Giddens, 1999, str. 291

¹⁵ Výrost, Slaměník, (1997), str.379

Anonymita je zdůrazňována jako velmi důležitá¹⁶: Je otázkou na do jaké míry je jednotka o síle jedné roty anonymní, když spolu tráví každý den. Společně dohazují na různé kulturní akce, společně si užívají zvýšené přídělky alkoholu bezesporu vytvářejí skupinu, ale je důležité podotknout, že prapor byl v době od května 1941 do června 1942 reorganizován a mužstvo se muselo dobře znát a vztahy v praporu se musely znovu ustanovovat. Je anonymita vůbec důležitá? Většina výzkumů předpokládá, že skupina, kterou tvoří náhodní lidé z ulice vybraní pro sociálně psychologický experiment, potřebuje pocit anonymity, aby se oslabila vnitřní kontrola. O to v mém případě není pochyb, ale teď se dle mého názoru pochybujeme na zcela odlišné půdě. Dotýkám se tak otázky, která se občas objeví v diskusi, je válka jiný svět? Z pohledu dnešního práva je válka pevně zakotvená a vyžaduje určité rituály, má několik různých typů, má svá pravidla, jejichž nedodržování je alespoň teoreticky postižitelné, atd. Ale jak je na tom lidská psychika a nejbližší sociální prostředí okolo jedince? Můj názor, který se pokusím obhájit a doložit, je takový, že válka představuje úplně jinou dimenzi, kterou nelze navodit v žádném experimentu založeném na etických normách, a proto ani teorie, hypotézy, modely...jejich aplikovatelnost sporná.

Pro doplnění je nutné dodat, že dle Todorov (2000) je typické pro lidi v mezní situaci, že si parcelizují svůj život. Potom nelitostná dozorkyně se láskyplně stará o dvojici židovských dětí nebo otec, který celý den vraždil, usedne ke stolům a píše dopisy plné lásky své manželce, svým dětem. Děti pohlavářů norimberských zločinců popisují své otce jako nejmilejší tatínky na světě, který na ně nikdy nevztáhl ruku. Parcelizace odděluje náš prostor a každý z nich má jiné podmínky, jiné hodnoty, rozdílné sociální normy a role, které očekává od svých účastníků.

Například anonymita není v našem případě tak jednoznačná. Během celého procesu v roce 1942 probíhala resocializace jedinců a akomodace na změněné podmínky. Anonymita působila spíše opačně. Umožňovala se mužům uvolnit ze systematického zabíjení. Nebyla důležitá, jak ukazuje můj příklad, která nastal hned při nástupu. Muž, který jako první vystoupil z řady, jistě nebyl nijak anonymní¹⁷. Ale s postupem času se muži obraceli na své nadřízené s toutéž žádostí a to již byla jiná situace. Jejich žádost nebyla veřejná, jejich žádost (pokud se obrátili na „správného“ nadřízeného) nemohla být ostatními zachycena, natož pak hodnocena jako zpochybnění skupinové autority. Celý den, protože se jednalo o první nasazení, byl ve znamení špatné organizace. Někteří členové praporu využili toho, že není jasné, kdo má co dělat, a schovali se na zahradě místní fary, nebo využívali přestávky k tomu, aby zmizeli. „Je tu dost jiných, kteří to mohou udělat. Raději zmizíme,“: říkali si ti, kteří se ukrývali v zahradě, na korbě nákladáku nebo hledali banální úkoly, jen aby nemuseli zpět do lesa s puškou zabíjet. Anonymita jim spíše usnadňovala možnost odmítnutí.

Proces deindividuace probíhal dvěma směry, s tím jak postupovala resocializace jednotky. Sami se začleňovali do rychle se zlepšujícího systému provádění rozkazů, jednotlivé úkony byly přesně odděleny a nejrůznější „práci“ prováděli jednotky naverbované na okupovaném sovětském

---

¹⁶ viz Le Bon, (1994)

území a dobrovolníky z okupovaných území. I jejich oběti (a to je ten druhý směr, který souvisí s prvním, ale ne tak docela) byly zahrnuti do procesu, který je zbavoval jejich tváře. I Židé procházeli procesem deindividuace. Funkce procesu je dobře popsána i její vlivy, ale cíl, či lépe řečeno, který konstrukt podporuje nám není jasné. Pokud procházíme procesem deindividuace je „výstupní chování charakterizované absencí vnější kontroly podnětů, vysokou emocionalitou, impulsivností, vysokou celkovou intenzitou...“¹⁸, ale pokud si čteme tyto řádky je těžké si představit skupinu Židů jdoucí na smrt. Problémem je to, že neznám žádným výzkum, který by se zabíral stejným tématem z pohledu „té druhé skupiny“. Ale některé poznatky z koncentračních táborů či ghatt naznačují, že Židé přejímali tento proces a docházelo k internalizaci pohledu, který na ně měla vládnoucí skupina.

Bibliografie:

- Browning, Ch.R., (2002): *Obyčejní muži*. Praha: Argo
Todorov, T., (2000): *V mezní situaci*. Praha: Mladá fronta
Hayesová, N., (2003): *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál
Výrost, J., Slaměník, I., (1997): *Sociální psychologie*. Praha: ISV
Le Bon, G., (1994): *Psychologie davu*. Praha: Kra
Giddens, A., (1999): *Sociologie*. Praha: Argo

---

¹⁷ Jeho jméno je dobře doloženo z vyšetřovacích spisů.

¹⁸ Výrost, Slaměník, (1997), str.379